हिरण्य भोजपुरेको गीतिकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

देवी संग्रौला
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

२०६४

शोधनिर्देशक
उपप्रा. डा. कृष्णहरि बराल
त्रि.वि. कीर्तिपुर

हिरण्य भोजपुरेको गीतिकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

देवी संग्रौला
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर

२०६४

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

हिरण्य भोजपुरेको गीतिकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र श्री देवी संग्रौलाले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार गरिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६४।३। ।

....

डा. कृष्णहरि बराल
उपप्राध्यापक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौ“

मिति : २०६४।०३।२०।

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको समूह २०६०-२०६२ का छात्र देवी संग्रौलाले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौ“ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गर्नुभएको **हिरण्य भोजपुरेको गीतिकारिता** शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
१. प्रा. घनश्याम उपाध्याय (नि- विभागीय प्रमुख)	....
२. उपप्रा. डा. कृष्णहरि बराल (शोधनिर्देशक)	....
३. डा. पारसमणि भण्डारी (बाह्यपरीक्षक)	....

कृतज्ञताज्ञापन

हिरण्य भोजपुरेको गीतिकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष दसौँ पत्रको प्रयोजका लागि आदरणीय गुरु उपप्राध्यापक डा. कृष्णहरि बरालज्यूको निर्देशनमा रही तयार गरेको हुँ । आफ्नो अति व्यस्त समयका बाबजुद पनि यो शोधपत्र तयारीका क्रममा निर्देशन एवम् सल्लाह दिएर अविस्मरणीय गुण लगाउनुहुने शोधनिर्देशकज्यूप्रति म आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा अध्ययन गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोध लेख्न अवसर प्रदान गर्नुहुने निमित्त विभागीय प्रमुख प्रा. घनश्याम उपाध्याय (कँडेल) प्रति म हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा सामग्रीसङ्कलन गर्दा सहयोग गर्ने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, कीर्तिपुरप्रति पनि म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु

मेरो अध्ययन कार्यलाई यो तहसम्म ल्याउन सदैव सल्लाह, सुझाव र हौसला प्रदान गर्नुहुने आदरणीय पिता महेन्द्र संग्रौला, माता रत्ना संग्रौला तथा दाजुभाउजूहरू रोहित/रीता, दीपक/पर्वत, भाइ निरोज, मामा-माइजू बुद्धिमान/सुम्मी राजभण्डारी र अन्य आफन्तजनप्रति म सदा सदा ऋणी छु ।

प्रस्तुत शोधप्रस्ताव तयार गर्न प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा सहयोग गर्ने मेरा साथीहरू मित्रप्रसाद दाहाल, देवीप्रसाद दाहाल, जीवन सिटौला, दुर्गामणि गौतम, मनोज उप्रेती (भान्जा), विद्यादेवी रेग्मी र सोम पौड्यालजगायत सम्पूर्ण साथीहरूप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्रको सम्पूर्ण प्रुफ हेर्ने अभिभारा लिने बहिनी दिव्यकला अधिकारी र छिटोछरितो तथा शुद्ध रूपमा टङ्कण गर्ने मित्र दुर्गा पौडेलप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद दिन्छु ।

अन्त्यमा यो शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शोधार्थी

शैक्षिक सत्र : २०६०–६२

....

मिति : २०६४।३।

देवी संग्रौला

विषयसूची

			पृ.सं.
पहिलो परिच्छेद : शोधप्रस्ताव			**१-९**
१.१	शोधशीर्षक		१
१.२	शोधप्रयोजन		१
१.३	विषयपरिचय		१
१.४	समस्याकथन		३
१.५	शोधकार्यको उद्देश्य		४
१.६	पूर्वकार्यको विवरण		४
१.७	शोधकार्यको औचित्य		७
१.८	शोधकार्यको सीमाङ्कन		८
१.९	सामग्रीसङ्कलनविधि		८
१.१०	शोधविधि		८
१.११	शोधपत्रको रूपरेखा		९
दोस्रो परिच्छेद : गीतकार हिरण्य भोजपुरेको जीवनी र व्यक्तित्वको सङ्क्षिप्त परिचय			१०-२७
२.१	हिरण्य भोजपुरेको जीवनी		१०
	२.१.१	जन्म र जन्मस्थान	१०
	२.१.२	बाल्यकाल	१०
	२.१.३	शिक्षा-दीक्षा	११
	२.१.४	विवाह तथा पारिवारिक जीवन	१२
	२.१.५	बसोबास	१३
	२.१.६	पारिवारिक आर्थिक स्थिति	१३
	२.१.७	कार्यक्षेत्रमा प्रवेश र जागिरका क्षणहरू	१४
	२.१.८	भ्रमण	१४
	२.१.९	सामाजिक कार्यहरू	१५
	२.१.१०	रुचि तथा स्वभाव	१६
	२.१.११	प्रकाशित कृतिहरूको सूची	१६

२.१.१२ सम्मान तथा पुरस्कार १७
२.२ हिरण्य भोजपुरेको व्यत्ति:त्व १८
२.२.१ बाह्य व्यक्तित्व १९
२.२.२ आन्तरिक व्यक्तित्व १९
२.२.२.१ साहित्यिक व्यक्तित्व २०
२.२.२.२ साहित्येत्तर व्यक्तित्व २३
२.३ निष्कर्ष २६
तेस्रो परिच्छेद : गीतको सैद्धान्तिक स्वरूप २८-४८
३.१ 'गीत' शब्दको व्युत्पति र अर्थ २८
३.२ गीतको परिभाषा २९
३.३ गीतको प्राचीनता र विकास ३१
३.४ गीतको संरचना ३३
३.४.१ स्थायी भाग ३४
३.४.२ अन्तरा भाग ३५
३.५ गीतका विशेषताहरू ३६
३.५.१ आत्मपरकता ३६
३.५.२ एकान्विति ३७
३.५.३ सङ्क्षिप्तता ३७
३.५.४ आख्यानविहीनता ३८
३.५.५ सरलता ३८
३.५.६ गेयता ३८
३.५.७ वैयक्तिकता र इमानदारिता ३९
३.५.८ सम्बोधनात्मक प्रस्तुति ३९
३.५.९ विषयवस्तुगत विविधता ४०
३.६ गीतका तङ्ववहरू ४०
३.६.१ भाव ४१
३.६.२ कल्पना ४२
३.६.३ सङ्गीत ४२
३.६.३.१ लय ४३
३.६.३.२ ध्वनिसङ्गीत ४५

३.६.४ बिम्ब र प्रतीक ४६
३.६.५ भाषाशैली ४७
चौथो परिच्छेद : विभिन्न कोणबाट हिरण्य भोजपुरेका गीतहरूको विश्लेषण ४९-१३४
४.१ गीतकार हिरण्य भोजपुरेको **म गीतभित्र** गीतसङ्ग्रहको विश्लेषण ४९
४.१.१ संरचना तथा स्वरूप ४९
४.१.१.१ शीर्षक ४९
४.१.१.२ संरचना ५१
४.१.१.३ कथनपद्धति ५५
४.१.१.४ विषयवस्तु ६१
४.१.१.५ भाषाशैली ८३
४.१.१.६ परिवेश ८६
४.१.१.७ लयविधान ८९
४.१.१.८ ध्वनिसङ्गीत ९५
४.१.१.९ कल्पना ९९
४.१.१.१० बिम्ब र प्रतीक १०१
४.१.१.११ अर्थालङ्कार १०६
४.१.१.१२ भोजपुरेका गीतमा अगीतात्मकता ११७
४.१.१.१३. परिशिष्टका गीतिनाट्य र दोहोरी गीतको अध्ययन ११८
४.१.१.१४ ‘फूल थु“गा छु“दा’ दाहोरी गीतको अध्ययन १२२
४.२ ‘एक अ“जुली घाम’ गीतिक्यासेटको अध्ययन १२७
४.३ निष्कर्ष १३४
पा“चौ“ परिच्छेद : हिरण्य भोजपुरेको गीतियात्रा र गीतिप्रवृत्ति १३५-१४४
५.१ हिरण्य भोजपुरेको गीतियात्रा १३५
५.१.१ प्रथम चरण १३६
५.१.२ द्वितीय चरण १३७
५.१.३ तृतीय चरण १३८
५.२ गीतकार हिरण्य भोजपुरेका गीतिप्रवृत्तिहरू १४०
५.२.१ प्रयोगवादी प्रवृत्ति १४०
५.२.२ आञ्चलिकता १४१

५.२.३	स्वतन्त्र नवलयको चेष्टा	१४१
५.२.४	स्वच्छन्दतावादी चेत	१४२
५.२.५	लाक्षणिकता	१४२
५.२.६	गद्यात्मकता	१४३
५.२.७	विषयवस्तुगत विविधता	१४३
५.२.८	परम्परा र नव्यतालाई एकैसाथ अवलम्बन	१४३
५.२.९	भाषाशैलीगत प्रवृत्ति	१४४
५.३	निष्कर्ष	१४४
छैटौ" परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष		१४५-१५०
६.१	उपसंहार	१४५
६.२	निष्कर्ष	१४९

सङ्क्षेपीकरण शब्दसूची

अप्र.	:	अप्रकाशित
आइ.ए.	:	इन्टरमिडिएट इन आर्टस्
आइ.एस्सी.	:	इन्टरमिडिएट इन साइन्स्
इ.सं.	:	इस्वी संवत्
एम्.ए.	:	मास्टर्स् अफ आर्टस्
एस्.एल्.सी.	:	स्कुल लिभिङ सर्टिफिकेट
क्र.सं.	:	क्रमसङ्ख्या
चौ.सं.	:	चौथो संस्करण
डा.	:	डाक्टर
ते.सं.	:	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	:	दोस्रो संस्करण
ने.के.वि.	:	नेपाली केन्द्रीय विभाग
ने.रा.प्र.प्र.	:	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पा.वि.के.	:	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
प्रा.	:	प्राध्यापक
पृ.	:	पृष्ठ
बि.ए.	:	व्याचलर इन आर्टस्
मा.वि.	:	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	:	विक्रम संवत्
संस्क.	:	संस्करण
सम्पा.	:	सम्पादक
सा.प्र.	:	साझा प्रकाशन